

Review

TRADICIJA HOSPITALA (KSENODOHIJA) U VARAŽDINU

Gustav PIASEK¹ i Martina PIASEK²

Trakošćanska 5c, Varaždin¹, Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada, Zagreb², Hrvatska

Primljeno u svibnju 2006.

Prihvaćeno u rujnu 2006.

Postojanje hospitala - ustanova za smještaj i skrb nemoćnih, bolesnih, siromašnih i starih građana, ali i putnika-namjernika u Varaždinu seže u daleku prošlost. Iz sačuvanih spisa vidi se da su takve ustanove postojale još 1454. godine. Iz dostupnih podataka ne može se zaključiti kada je točno u gradu nastao prvi hospital, no može se pratiti kontinuirano postojanje hospitala od 15. do sredine 20. stoljeća. Sačuvana je zgrada podignuta godine 1776. kao hospital i danas je to stambeni objekt. Posljednja zgrada hospitala (ubožnice) sagrađena je 1839., bila je u funkciji do 1965. i srušena je 1982., čime je prekinuta tradicija hospitala od najmanje pet stoljeća. Slijedeći poticaje iz svijeta u prepoznavanju potreba za socijalno-zdravstvenim ustanovama namijenjenim teško bolesnim i nemoćnim osobama, od 2000. godine nastoji se organizirati moderna hospicijska/palijativna skrb u Varaždinu. Ovaj je članak dokumentirani podsjetnik da je u gradu u prošlosti postojala višestoljetna kontinuirana hospicijska djelatnost.

KLJUČNE RIJEČI: *palijativna skrb, povijest zdravstva, socijalno-zdravstvene ustanove*

Institucija hospitalne djelatnosti u svijetu i kod nas seže u daleku prošlost. Te su institucije obuhvaćale pomoć i brigu o socijalno ugroženim osobama i bolesnicima. U srednjem vijeku hospitali su bili vezani uz samostane, vodili su ih redovnici, a bili su i skloništa osobito u bespućima i planinama. No u hospitalima su se mogla naći i djeca, nemoćni i sirotinja. Na području današnje Hrvatske, u kontinentalnim krajevima zvali su ih najčešće hospital, a u mediteranskim dijelovima češće se govorilo o hospicijima, no ne mogu se dijeliti njihove namjene i djelovanja samim nazivima. Latinska riječ *hospitium* označava gostoljubivo primanje dolaznika na kraći boravak (noćenje, konak), a ponekad i dulji boravak. Naziv hospital također potječe od latinske riječi *hospitalitas*, imenice koja se odnosi na gosta i gostoprimstvo. Tako su u hrvatskom jeziku hospitalne ili hospicije nazivali još i *gostinjcima*. Postojali su i na istoku i na zapadu. Na zapadu su ih zvali i *domus Dei* ili *domus Christi* (Božja ili Kristova kuća), *domus hospitalitatis* ili *aedificium hospitale* (kuća gostoprimstva), a poslije samo hospital (1-5).

Pokušat ćemo dočarati funkciju hospitala, iako je danas teško potpuno shvatiti njihovu bit. U njih su navraćali putnici-siromasi i drugi prolaznici, pa su zbog toga bili često uz gradska vrata ili uz samostane, ako su ih oni osnovali i vodili. Bilo je u njima i bolesnika, ali to ipak nisu bile bolnice. Nisu bili ni samo ubožnice, iako su se u njima nalazili beskućnici i socijalno ugrožene osobe. Služili su kao stan ili prihvatilište (4) za oporavak slabih, utjehu bolesnika i smještaj bilo kojeg putnika u koji su se milosrdno primali i bolesnici, i siromašni, i stranci i drugi prolaznici. Dakle, u hospitalima su bili smješteni bolesnici, ranjenici, rekonvalescenti te bogalji, starije osobe, nemoćnici, ali i putnici i hodočasnici, pa su to bile istodobno i socijalne i zdravstvene ustanove. Kasnijim diferenciranjem zdravstvenih i socijalnih ustanova u užem smislu riječi nestali su stari hospitali. No, u intimi pojedinaca teško je dijeliti čin milosrđa od čina liječenja pa se i danas događa da se socijalno ugrožena osoba nađe u bolnici

iako za to nema striktno medicinske indikacije. To je atavistička uska povezanost sa starim hospitalima.

Kada je odijeljena briga za socijalno ugrožene od bolesnih osoba, od naziva hospital preuzet je naziv za bolnicu: engleski *hospital*, njemački *Spital*, francuski *hôpital* i talijanski *ospedale* (5). Za vrijeme velikih epidemija hospicijem se nazivalo mjesto smještaja oboljelih (termin karantena stvoren je poslije u povijesti i označava nešto drugo).

Zbog jasnoće o nazivu navodimo da je u zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina (6) najčešće rabljen naziv hospital, a rjeđe ksenodohij, termin koji je češći na istoku. Riječ grčkog podrijetla *ksenodohia* također označava "primanje i čašćenje gostiju ili stranaca" (7). Ksenodohij dakle označava isto što i hospital. U Belostenčevu "Gazophylaciumu" (4) ta je grčka riječ latinizirana i premještena iz ženskog roda u grčkome u srednji rod u latinskome. Tako se i u starim varaždinskim gradskim zapisnicima spominje *xenodochium*, a u pluralu *xenodochia*. Latinizirana verzija riječi preuzeta je i u engleski jezik (1, 2).

Budući da se u starim spisima i gradskim zapisnicima češće spominjao naziv hospital negoli ksenodohij, prihvatili smo taj naziv za pretežitu uporabu u ovom članku.

POVIJEST HOSPITALA U SVIJETU

U antičkom razdoblju u Europi nisu postojale kuće u kojima bi se prihvaćali bolesni i nemoćni. Nije ih bilo ni u velikim gradovima Ateni, Sparti, Aleksandriji, pa ni u Rimu. Jedino su se 500. godine pr. Kr. mogle naći u mjestima skupljanja vjernika – hodočasnika koji su se obraćali bogu zdravlja Asklepiju. Tako su se u Delfima, Delu i Korintu nalazila prenoćišta za hodočasnike u kojima su bili svećenici vještije liječenju. U Rimskom carstvu postojali su na granicama *valetudinariji* u kojima su se liječili oboljeli legionari, ali i robovi. Naziv valetudinarij potječe od naziva *valetudo*, što znači zdravlje (3, 4), pa bi se mogao doslovce prevesti kao (o)zdravilište, odnosno lječilište. Belostenec (4) povezuje naziv *valetudinarium* s terminima *infirmaria* i *nosocomium* koji oba označavaju ustanovu za nemoćne i bolesne, o čemu će još biti riječi.

Od 4. stoljeća pojavljuju se u zapadnoj Europi hospitali, ustanove za potrebe siromaha, putnika, hodočasnika i siromašnih stranaca. Prvi hospital osnovan je u Ostiji godine 395. i nakon toga 399. u Rimu (8-10).

Davno prije negoli na Zapadu, nalazimo socijalno-zdravstvene ustanove na Dalekom istoku. U prebudističko vrijeme, 1000.-800. godine pr. Kr., živio je Čaraka, povijesna osoba hinduske medicine, čije su knjige najstarija sačuvana djela sanskrske medicine. Izrađivao je i lijekove. Pisao je o potrebi stručne osposobljenosti liječnika, njegovu radu i odnosu prema bolesniku. Opisao je "veliku bolnicu" koja mora imati kuhinju, kupaonice i zahode. Osoblje mora biti uvijek dobro raspoloženo, moraju biti dobro podučeni o potrebama bolesnika; dobri maseri, pjevači, glazbenici i poslužitelji. Za njegu bolesnika moraju se rabiti zlatne posude za piće, žlice, pljuvačnice, naprave za davanje emetika, klistiri, naprave za ubrizgavanje u uretru odnosno za inhalaciju te tarionici i vage (11).

U Indiji budisti su uz samostane osnivali bolnice. Pretpostavlja se da su još i prije njih postojale ustanove za pomoć bolesnima i nemoćnima. U 4. stoljeću pr. Kr. na otoku Cejlonu kralj Budadas, vjerojatno i sam liječnik, propisao je da na glavnim cestama na svakih deset sela mora biti prihvatilište za hrome i siromahe. Uz to su osnivane i bolnice. Upatisso, njegov sin, gradio je hospitale za bolesnike, hrome, slijepce i trudnice. Kralj Asoka Veliki, unuk indijskog vladara Sandrokota, svoju je vlast proširio na cijelu Indiju i brinuo se za zdravlje ljudi, ali i životinja. U Indiji u budističkom razdoblju, posebice za vrijeme vladavine kralja Asoka Velikog (273.-232. pr. Kr.), indijsko-budistička kultura dosegla je vrhunac i osnovani su u velikom broju hospitali i dispenzatoriji (ljeekarne) (11).

U ranome srednjem vijeku hospitali su postojali u Merovinskom carstvu (Franačkoj) gotovo u svakome biskupskom sjedištu. U njima su se za nemoćne, bolesne, hodočasnike i putnike brinuli redovnici, koji su u svojim samostanima za tu svrhu isprva namijenili posebne sobe, a poslije dogradili kuće u koje su odjeljivali goste i bolesnike (8-10). Franački kralj Karlo Veliki (742.-814.), pokrovitelj znanosti, osnivao je škole u kojima je svoje mjesto našla i medicina. Učenici su tražili i skupljali ljekovite trave te pripremali lijekove jer je u to vrijeme, u 9. stoljeću, medicina bila sastavni dio prirodoslovlja, "fizike" (grčki *fysis*, priroda). Bolesni i nemoćni nalazili su se u posebnim sobama u samostanima koje su nazivane infirmarijima i u kojima su bili i ormari s lijekovima. Poslije su ti infirmariji u većim samostanima prerasli u hospitale, a ormari su zamijenjeni sobama za priređivanje i držanje lijekova. U hospitale su se primali umorni i nemoćni putnici, pružalo im se utočište, a po potrebi su ih i liječili.

Posebno su bila odvojena prihvatilišta za gubavce. Duševni bolesnici smatrani su opsjednutima i iz njih se pokušavao istjerati demon molitvama (8-11).

U najstarijim srednjovjekovnim hospitalima smatralo se da proces liječenja ima prirodan tijek. Liječilo se strogim mirovanjem, spavanjem i intenzivnom osobnom njegom, pranjem i kupanjem, uz istodobnu odgovarajuću prehranu. Smatralo se da za liječenje nije potreban liječnik, jer se za zdravlje brine Bog, pa se nije ni tražilo posebno školovanje osoblja. Bolničari su bili u moralnoj obvezi Kristove gorljive ljubavi za bližnjega. U benediktinskim propisima primjenjivalo se načelo prema kojemu se "...briga za nemoćne mora provoditi iznad svega i nad svime, da se u istini Krista i njih (nemoćnih) služi na taj način". Na tome je bila utemeljena kršćanska briga i njegovanje starih osoba, siromaha, bolesnika i nemoćnika (8-10, 12, 13).

Razvoj i djelotvornost hospitala osobito je izražena u vrijeme križarskih ratova od 1096. do 1270. godine. U to vrijeme nastali su viteški redovi templari, ivanovci i red njemačkih vitezova. Red njemačkih vitezova i ivanovci, koji se od 16. stoljeća nazivaju Maltežanima, u početku su bili aktivni u bolesničkoj njezi. Ivanovce (*militēs sancti Johanni Hierosolimitani*) osnovao je 1099. francuski vitez Gérard u Jeruzalemu. Nosili su crne halje s bijelim osmerokutnim (malteškim) križem na prsima, a nazivani su još i križarima, križnicima ili hospitalcima. Po uzoru na redovnike benediktince, polagali su strogi zavjet siromaštva, poslušnosti i čistoće. U prvo vrijeme njegovali su bolesne, ranjene i siromahe, a potom su, kao i templari prije njih, preuzeli vojne funkcije štiteći hodočasnike na putu od mora do Jeruzalema. Njihov veliki hospital u Jeruzalemu razlikovao se u 12. stoljeću od uobičajenih u zapadnoj Europi. U tom hospitalu bili su izučeni redovnici koji su liječili i njegovali bolesne, nemoćne i siromahe, a među ostalim, pregledavali su mokraću bolesnika i na temelju nalaza određivali liječenje. Red njemačkih vitezova (teutonaca) osnovan je za III. križarske vojne 1191. također u Jeruzalemu. Osnovali su ga njemački trgovci iz Bremena i Lübecka. Za razliku od ivanovaca, nosili su bijele halje s crnim križem na prsima. U početku su prihvatili pravila ivanovaca-hospitalaca i brinuli se za bolesne, nemoćne i ranjene, ali uskoro su preuzeli samo vojničke poslove (14-16).

U zapadnim zemljama kroz to vrijeme oglašena je nova naredba, koja se odnosila i na hospitale. Za vrijeme Lateranskog koncila godine 1179. zatraženo je da se načini izolacija zaraznih bolesnika i da se odijele od drugih bolesnika. Tako su nastale posebne bolnice

– hospitali za neizlječive i hospitali za gubavce koji su se morali smjestiti izvan naseljenih mjesta. Poslije su tijekom srednjeg vijeka nastale i posebne bolnice za najsiromašnije i one u kojima su se smještavali oboljeli putnici-namjernici. Godine 1198. u Montpellieru utemeljen je red sv. Duha, koji se proširio po cijeloj Francuskoj, Italiji i južnoj Njemačkoj (17). Taj se red, kao i kratko prije njega red hospitalaca sv. Antuna, posvetio njezi bolesnika.

U kasnijem srednjem vijeku odijeljena je hospitalna djelatnost od dotadašnje povezanosti s crkvom i samostanima, pa dolazi pod nadzor i brigu gradova odnosno države. Pod tim novim režimom i upravom razvijaju se dotadašnji hospitali sve više u socijalne ustanove – domove za skrb i njegu starijih i nemoćnih osoba. Tako su u zemljama zapadne Europe mogli građani i građanke "kupiti" smještaj u hospitalu i doći onamo živjeti kao njegovi stanovnici – ubožnici, tzv. *hospites* ili *inquilini* (4). Najbogatiji unajmljuju sobe, uz to i kuhinju, smočnicu, pa čak i podrum. Dovode sa sobom svoju posluhu, koja se i dalje brine za njih i poslužuje ih, pa osoblje hospitala jedva da se za njih brinulo. Nakon smrti bogatih ubožničara hospital bi naslijedio njihov cjelokupni imetak. Siromašnim pak ubožničarima dodijelio bi se samo ležaj i morali su se pobrinuti za posteljno rublje. Ako su bili u tjelesnoj moći, siromašni ubožničari uzimani su za razne pomoćne poslove, kao što su timarenje stoke, njegovanje bolesnika, pomoć u kuhinji, vrtlarski poslovi ili ručni rad. Nakon smrti i njihova preostala skromna imovina postala je također vlasništvo hospitala (8-10).

Osoblje koje je vodilo hospital primalo se i zapošljavalo prema moralno-crkvenim načelima. Sastojalo se od bolničkog skrbnika, upravitelja ili upraviteljice hospitala (*magister hospitalis seu xenodochii; Spitalmeister* ili *Spitalmeisterin*), nekoliko bolničarki i pomoćnog osoblja. Bolnički skrbnik, kao predstavnik gradskog poglavarstva, upravljao je hospitalom i cjelokupnim imanjem hospitala. Njemu je podređeno i osoblje za njegu. Bolničarke su se pri nastupu u službu morale zavjetovati na siromaštvo, pokornost, nevinost i služenje bolesnicima. Nisu morale imati nikakvu medicinsku naobrazbu. Liječnici su dolazili u hospital samo ako su bili izričito pozvani. Bilo je više svećenika zaduženih za hospital koji su služili mise za bolesne i molili danju i noću kao u samostanima. Hospitali su bili financijski podupirani od građana raznim zakladama i nagrađivani putem oporuka. Dotirao bi ih grad ili država. U kasnijim stoljećima pripadala su im brojna obradiva zemljišta i

vinogradi te razna druga prava uporabe. Često su zbog obilnijega slobodnog novca djelovali u gradovima i poput banaka (8-10, 18).

Na području današnje Hrvatske smatra se da najstariji zapis o postojanju javnog hospitala potječe iz 559. godine kada je u Zadru za vrijeme Bizantskog carstva osnovan prvi hospital, najvjerojatnije u kući rektora Bazila. Na području Zadra od 11. do 17. stoljeća postojalo je više od 30 hospitala. Od 13. stoljeća postoje prvi pisani podaci o hospitalima u Istri, Gradecu (Zagrebu), Koprivnici, Bačkoj, Slavoniji te na otocima i priobalju. U Dubrovačkoj Republici hospitali postoje od 14. do 16. stoljeća (19-21).

NAJSTARIJI HOSPITALI U VARAŽDINU

Dosadašnjim istraživanjem povijesnih dokumenata o Varaždinu nismo naišli na podatke iz kojih bi se moglo zaključiti od kada točno postoji hospital u gradu. Dostupan je jedino dokument iz kojeg je vidljivo da je institucija hospitala postojala od polovice srednjeg vijeka. U sačuvanom Zapisniku Gradskog poglavarstva (22), u točki 13. nalazimo kako je neki kupalištar Matija osobno izjavio u zapisnik godine 1454. "trećeg dana nakon blagdana blaženice i mučenice Doroteje" (tj. 9. veljače 1454.) da oporučno ostavlja svoj vinograd zvan Divjak hospitalu u Varaždinu. Rukopis je na latinskom jeziku, paleografski je obrađen i preveden (23), a taj tekst glasi:

... "Item Mathyas balnator proponit pro vinea Dywyak quam ipse hospitali in Warosd dedit, legavit et demisit"...

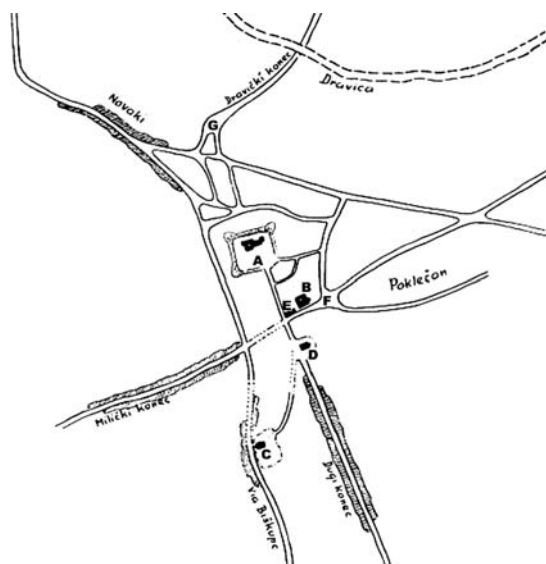
(... "Matija kupalištar izjavljuje za vinograd Divjak koji on hospitalu u Varaždinu daje, ozakonjuje i ustupa"...)

Prema našim saznanjima, to je prvi podatak o postojanju hospitala u gradu Varaždinu. Je li se radilo samo o jednom hospitalu, gdje se on nalazio i od kada, iz tog se izvora ne može zaključiti.

Iste godine, 1454., "u petak prije Božića", sastavljen je drugi zapisnik (na njemačkom jeziku) pod točkom 113., iz kojeg je vidljivo da Celeim Goslinović, kmet hospitala iz Velkovca (vjerojatno današnje mjesto Jalkovec blizu Varaždina), spominje neku "zemlju uz rijeku Plitvicu, koja se nalazi pokraj zemlje hospitala" (22). Nešto više saznajemo iz zapisnika napisanog dvije godine poslije toga. U točki 105. tog zapisnika navodi se (na njemačkom jeziku) da je "u ponedjeljak prije dana sv. Andrije" (30. studenoga) 1457. godine

došao na sud neki Hans Schuster, Spitalmaister s još nekoliko kmetova protestirati zbog onečišćenja zgrade hospitala truleži iz mlina koji je u blizini posjedovao Pavao Mlaković (22). Iz potonjeg se može zaključiti da je u gradu postojao hospital, da mu je na čelu bio upravitelj (*Spitalmaister*) čije se ime navodi, te da je hospital posjedovao kmetove. Na žalost, ni tu se ne spominje mjesto gdje se hospital nalazio.

U prikazu I. Lentić-Kugli "Povijesna i urbana cjelina grada Varaždina" (24) objavljene su skice na kojima su prikazani dijelovi grada, označene zgrade koje su postojale u 15. i 16. stoljeću i navodi se da je na mjestu koje danas odgovara uglu Franjevačkog trga i Uršulinske ulice u Varaždinu (graniči s dvorištem franjevačkog samostana) postojao gradski hospital (slika 1). Potonji podatak slaže se s prije opisanim dokazom o postojanju hospitala u gradu 1454. te bi mogao upućivati na lokaciju spomenutog hospitala u gradu. Adolf Wissert (25) dopunjuje te podatke opisujući da je na mjestu koje je navela I. Lentić-Kugli bilo zemljište (u tekstu piše *grunt*) s dvije kuće što je pripadalo gradskom hospitalu, a to je hospital dobio, pretpostavlja, nekom oporukom. I zemlju i kuće uprava hospitala prodala je 1775. varaždinskom pivaru Matiji Rieneru, a on je to dalje prodao varaždinskom upravitelju pošte Franji Herzeru, koji je godine 1790. stekao plemstvo i na tom mjestu podigao jednokatnu palaču (1791.) ugradivši svoj grb iznad ulaza. Ta zgrada

Slika 1 Skica tlocrta Varaždina u 15. stoljeću na kojem je pod E ucrtano mjesto hospitala. A – Stari grad (castrum); B – franjevačka crkva sa samostanom; C – crkva sv. Vida s grobljem; D – župna crkva; F – Središnji trg (forum publicum), danas Trg kralja Tomislava; G – Trg Ciglenica (23, 24)

postoji i danas u gradu, naziva se palača Herzer i u njoj je smještena Entomološka zbirka Gradskog muzeja Varaždin. Gradski hospital pak sagradio je novu zgradu godine 1776. (23, 25), koja još postoji u sadašnjoj Ulici Vladimira Nazora na kućnom broju 26, o čemu će još biti riječi dalje u tekstu.

Ovdje je važno upozoriti i kritički se osvrnuti na podatke koji se u sličnim raspravama godinama navode i prenose (prepisuju) od autora do autora premda nisu utemeljeni. U do sada objavljenim radovima o povijesti grada Varaždina često se pogrešno spominje moguća uloga ivanovaca u osnivanju i vođenju hospitala u Varaždinu. Kaže se da je Andrija, sin kralja Bele III. i herceg u Hrvatskoj u razdoblju 1197.-1204., važan zbog toga što je kao kralj Andrija II. gradu Varaždinu 1209. godine dao povelju slobodnoga i kraljevskoga grada te i zato što je doveo ivanovce u Hrvatsku i, navodno, u Varaždin (16, 20, 26-28). Pogrešno se spominje da su 1200. godine ivanovci osnovali svoj samostan, crkvu i hospital u Varaždinu, jer za potonje navode ne postoje nikakvi pisani dokazi. Naprotiv, barem u dvjema opširno obrazloženim i dokumentiranim raspravama iz 1978. i 1984. (29, 30) nedvojbeno je pokazano da u Varaždinu nikad nisu postojali ni crkva, ni samostan, ni hospital ivanovaca-hospitalaca. Jedina dokaziva činjenica jest da su ivanovci-hospitalci imali posjede u blizini grada Varaždina. Bela III. (vladar 1235.-1270.) poveljnim pismom iz 1238. potvrdio je ivanovcima-hospitalcima zemljišni posjed izuzet od Županije varaždinske "koja je susjedna zemlji svetog Ivana iz Varaždina", pri čemu se navod o svetom Ivanu ne odnosi na ivanovce, nego na crkvu sv. Ivana u Varaždinu (29-31).

ORGANIZACIJA I DJELOVANJE VARAŽDINSKOG HOSPITALA

Gradskim hospitalom u Varaždinu upravljao je *magister hospitalis* ili *magister xenodochii*. Bira se na tu funkciju koja je trajala godinu dana "prve nedjelje nakon blagdana sv. Tri kralja" (nakon 6. siječnja). Upravitelj hospitala nije bio zdravstveni djelatnik. Bile su to ugledne osobe, plemići ili varaždinski obrtnici, koji su često prije ili poslije te funkcije birani i za gradske (*varoške*) suce. Poznata su imena brojnih upravitelja hospitala (18, 31, 32).

Iz gradskih zapisnika i drugih dokumenata vidi se da je hospitalima u Varaždinu poklanjana posebna pozornost. Hospital je imao svoj posjed i kmetove

koji su ga obrađivali. Štićenici hospitala imali su besplatan smještaj. Zbog posjeda koje je hospital imao dobivali su besplatnu hranu, uključujući i meso, dok su odjeću morali sami pribavljati. Kada bi koji varaždinski građanin umro bez nasljednika, njegov je imetak pripao gradu. Grad je to mogao prodati i od tako dobivenog novca dio je dodjeljivao hospitalu, a poneki su oporučno ostavljali stanovitu svotu novca ili dio svojih nekretnina (legati). Nekretnine je hospital mogao prodati ili uživati. Često su bili doznačivani iznosi novca od raznih zaklada. Događalo se da su udovice prodale svoj posjed, novac predale hospitalu i došle onamo živjeti (24, 33-35). Ako se našao netko tko je svojevolumno podizao cijene na sajmu ili se služio neispravnim mjerama, vlast bi mu zaplijenila svu robu, prodala je, a trećinu dobivenog novca dala bi hospitalu. Kada bi hospital raspolagao slobodnim novcem, novac bi posuđivao zainteresiranim uz tada uobičajene kamate do 6 posto (25). U slučaju većih šteta ili nesreća (požar) grad je priskakao u pomoć i najbrže što se moglo doznačio potreban novac za obnovu hospitala (36).

Hospitali su primali na brigu i invalidne osobe uz dogovorenu odštetu. To se vidi i iz sljedećeg primjera. Zapisano je da je dana 22. travnja 1675. sklopio ugovor Juraj Belovec s gradskim hospitalom o primitku njegove gluhe sestre Doroteje Golubić u trajan smještaj. Ugovoren je iznos naknade za to dijelom u novcu (25 ugarskih forinti) i dijelom obradive zemlje iz vlasništva štićenice (37).

GRADSKI HOSPITALI U 18. I 19. STOLJEĆU

Iz starih zapisa tek nešto malo saznajemo o hospitalima tijekom 18. i 19. stoljeća jer su podaci o njima oskudni. Godine 1749. spominje se postojanje Velikog i Malog hospitala (38) u blizini crkve sv. Florijana, koja je sagrađena 1669. godine (39).

Godine 1776., nakon katastrofalnog požara Varaždina pri čemu je izgorjelo više od polovice kuća u gradu pa je Hrvatsko kraljevsko vijeće preseljeno u Zagreb i Varaždin prestao biti glavnim gradom Hrvatske, sagrađena je nova zgrada gradskog hospitala neposredno uz crkvu sv. Florijana (23, 25, 31). Ta zgrada, velika jednokatnica, kako je spomenuto, stoji još i danas u Nazorovoj ulici na kućnom broju 26 (slika 2). Zgrada je obnavljana u godinama 1827. i 1903. Podaci o godini izgradnje i godinama kad je zgrada obnavljana bili su sadržani u

natpisu iznad ulaznih vrata, ali je danas originalan tekst prekriven žbukom i preostao je samo vitičasti okvir. Dr. Matija Markov (1891.-1982.), prepošt Čazmansko-varaždinskog kaptola i gimnazijski kateheta, bio je i sam stanovnik te zgrade i opisivao nam je kako su bili smješteni stanari u tom hospitalu. U prizemlju i katu zgrade nalazili su se uzdužni hodnici prema dvorištu, iz kojih se ulazilo u sobe. Sobe nisu bile međusobno spojene, svaka je imala vlastiti ulaz iz hodnika i prozor prema ulici. Nasuprot ulazu u sobu, u zidu prema dvorištu, nalazila se udubina (niša) zatvorena drvenim vratima i s providenim ventilacijskim otvorima koja je služila kao smočnica. U prizemlju i na katu bila je po jedna zajednička kuhinja za uporabu stanovnicima hospitala. Tim se načinom željela svakom stanovniku omogućiti što veća privatnost. Zgradu su građani nazivali *Bürgerspital*, gradska bolnica, iako to ni po čemu nije bila. Prema "Kronici Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulinskog u Varaždinu", dio II., str. 70., u hospitalu (ksenodohiju) u Nazorovoj 26. sagrađenom 1776., sestre milosrdnice djelovale su (njegovale i kuhale za nemoćne i bolesne) od 1905. do 1920. godine. Nakon toga zgrada je pretvorena u stambeni objekt i kao takva stoji još i danas.

Slika 2 "Gradski ksenodohij kraljevskoga slobodnog grada Varaždina podignut 1776., obnovljen 1827. i 1903." (takav natpis stajao je iznad glavnog ulaza). Zgrada postoji u gradu i služi za stanovanje (fotografirao: G. Piasek; 23, 31)

U gradu postoje dokazi o postojanju još jednog hospitala koji se nalazio u današnjoj Prešernovoj ulici na nekadašnjem broju 10 (slika 3). To je bila duga, niska prizemnica s ulazom u sredini. Iznad vrata bilo je trokutasto uzdignuće u okviru kojeg je bio ovaj natpis:

"KRANKENHAUS DES ARMEN-STITUTS
MDCCCXXXIX"

Ni to nije bila bolnica, iako su građani zbog nje nazivali Prešernovu ulicu Bolnička ulica. U "Kronici Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulinskog

Slika 3 Zgrada hospitala sagrađena 1839. i srušena 1982. U trokutastom uzdignuću iznad ulaznih vrata stajao je natpis "KRANKENHAUS DES ARMEN-STITUTS MDCCCXXXIX" (fotografirao: G. Piasek; 23, 31)

u Varaždinu", dio II., str. 68. i 69., zabilježeno je da su "u ubožnici" iz 1839., u Prešernovoj ulici na starom kućnom broju 10, sestre milosrdnice djelovale (njegovale i kuhale za štice) u razdoblju od 1901. do 1965. godine. Nakon toga u zgradu su useljeni stanari. Zgrada je srušena godine 1982. i u tom dijelu grada podignute su stambene višekatnice (31). Nastojanja da se zgrada sačuva kao starina te prenamijeni i preuredi u, primjerice, društveni dom zdravstvenih djelatnika Varaždina – liječnika, stomatologa, ljekarnika, veterinaru i srednjeg osoblja (a takve su ideje postojale) ostala su uzaludna. Rušenjem te zgrade nestao je i posljednji varaždinski hospital i ujedno je prekinuta tradicija višestoljetne kontinuirane hospitalne djelatnosti u gradu.

ZAKLJUČNI KOMENTAR

U sačuvanim pisanim dokumentima iz prošlosti u gradu Varaždinu dokazuje se postojanje ustanova za brigu o građanima kada onemognu i postanu nesposobni brinuti se za sebe zbog bolesti, starosti ili kojega drugog razloga. Takve ustanove u starim zapisima nazivaju se najčešće hospitalima. Željeli smo iz sačuvanih zapisnika Poglavarstva grada i drugih spisa najstarije dobi te iz dostupnih zapisa drugih autora saznati kada su osnovane prve takve ustanove u prošlosti i do koje se mjere njihovo postojanje podudara s vremenom djelovanja takvih ustanova u svijetu nekada i danas.

Definirati pojam hospitala danas nije jednostavno jer takvih institucija više nema, pa se teško uživljavamo u shvaćanje njihovih funkcija i namjena. Ilustrativan

primjer je djelovanje prve bolnice koja je otvorena u Varaždinu godine 1859. i koja je još bila bliska hospitalu. U njoj je sirotinja bila liječena besplatno, a sama bolnica snosila je troškove pogreba za preminule bolesnike. U to doba još je postojala povezanost socijalne i zdravstvene skrbi za bolesnike kao u nekadašnjim hospitalima, a zdravstvena i socijalna djelatnost nisu bile diferencirane u suvremenom smislu.

Našli smo da se riječ *hospital* u Varaždinu prvi put spominje u Zapisniku Gradskog poglavarstva 9. veljače 1454. Međutim, iz tog podatka ne može se reći kada je ta ustanova osnovana, ni koliko je dugo djelovala u gradu. S druge strane, iz tog zapisnika, kao i iz zapisnika iz 1457. saznajemo da je hospital imao svoju zemlju (posjed), kmetove, te da je njima upravljao *magister hospitalis*. Možemo pretpostaviti da je institucija hospitala u Varaždinu postojala i prije tih datuma i vjerojatno vremenski približno istodobno kada i drugdje u zapadnoj Europi, odnosno na drugim područjima današnje Hrvatske.

Prema podacima iz starih zapisa i drugih istraživača i povjesničara, organizacija, djelovanje varaždinskog hospitala te način primanja i boravak ubožničara bili su jednaki u varaždinskom hospitalu, kao i u zapadnoeuropskim ustanovama te vrste. Nakon 1179. godine hospitalom je upravljao Gradski magistrat preko izabranog i imenovanog magistra hospitala. Štićenici koji se spominju u zapadnoeuropskim zemljama nisu bili samo sirotinja, nego i imućniji građani. Tako je i u Varaždinu zabilježeno da su neke udovice, prodavši svoj imetak, dale dobiveni novac hospitalu i došle onamo (do)živjeti. Ne smijemo zaboraviti činjenicu da je u doba o kojem govorimo (15. - 18. stoljeće, razdoblje turskih najezda) Varaždin bio malen grad, s tek 3.580 stanovnika 1770. godine (39). U godini 1209., kada je dobio privilegij slobode (*status libertatis*) od kralja, u tom dokumentu nazivan je *villa* (selo, rus), no već nakon nekoliko rečenica spominjala se i riječ *burgensis* (građanin) (40). No ne možemo očekivati postojanje takvog sloja građana kako je opisano drugdje u Europi tog doba koji bi s cjelokupnom posluguom došli živjeti u hospital unajmivši odgovarajuće prostorije. Korisnici varaždinskog hospitala imali su osim smještaja i hranu te nisu bili obvezni raditi za hospital. Invalidne osobe mogle su osigurati brigu za sebe i život u hospitalu utvrđenim međusobnim ugovorom. Zanimljiv je primjer povezanosti starih Varaždinaca sa zapadnom Europom temeljem sljedećeg podatka. Tako se 1768. obratila građanka Barbara Blažinčić Gradskom magistratu s molbom da joj se u gradskom hospitalu dade neka

prostorija u kojoj bi mogla sama i udaljena od svijeta provoditi pobožni život kako joj je to bio preporučio o. Angello Rosa, franjevački provincijal za vrijeme njezina boravka u Rimu 1767. godine (41, 42).

Međutim, upravo nekako u vrijeme kad zmiru i posljednji tragovi hospicijske djelatnosti u gradu Varaždinu, pedesetih i ranih šezdesetih godina prošloga stoljeća, u svijetu se obnavljaju temeljne zamisli hospicijske/palijativne skrbi. Moderan hospicij, Hospicij sv. Kristofora, otvoren je 1967. u Londonu zahvaljujući zalaganju Dame Cicely Saunders (r. 22. 6. 1918. – u. 14. 7. 2005.), medicinske sestre, liječnice i potom ravnateljice Hospicija sv. Kristofora, koja je bila nezadovoljna dotadašnjim zbrinjavanjem bolesnika s malignim bolestima u sustavu zdravstvenog osiguranja Velike Britanije (43-46). Cicely Saunders se smatra utemeljiteljicom modernoga hospicijskog pokreta. Hospicijska ideja proširila se potom diljem zemalja svijeta i, osim u Velikoj Britaniji, danas postoji velik broj dobro organiziranih hospicija u skandinavskim državama, SAD-u, Kanadi, Irskoj, Njemačkoj, Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, te u Australiji i Južnoj Africi (47). S napretkom medicine i produljenjem životnog vijeka bolesnih i invalidnih osoba svih dobi, potrebe za hospicijskom/palijativnom skrbi danas su goleme. Općenito uzevši, hospicija nema dovoljno, a postojeće ustanove za hospicijsku/palijativnu skrb neravnomjerno su raspoređene po pojedinim državama.

U Hrvatskoj je za promicanje hospicijske ideje i palijativne skrbi najzaslužnija prof. dr. sc. Anica Jušić, umirovljena specijalistica neurologije (48), na čiji je poticaj godine 1994. utemeljeno Hrvatsko društvo za hospicij/palijativnu skrb Hrvatskoga liječničkog zbora. No u Hrvatskoj ne postoji ni jedan organizirani hospicij, izuzev nekoliko uspješnih ambulanta za bol (u Karlovcu već 30 godina) i dobrovoljnih hospicijskih timova. U Varaždinu, gradu s višestoljetnom tradicijom postojanja hospicijske djelatnosti u povijesti, 9. listopada 2000. utemeljena je *Varaždinska udruga prijatelja hospicija 1457.-2000.* (47) koja svojim djelovanjem nastoji organizirati modernu hospicijsku/palijativnu skrb u gradu s idejom vodiljom:

Hospicij ne pomaže ljudima umrijeti, nego pomaže ljudima koji umiru.

LITERATURA

1. Ott M. Hospice. U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003 [pristup 10. travnja 2006.]. Dostupno na: <http://www.yushanth.com>

- org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/07475b.htm
2. Walsh JJ. Hospitals. U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003 [pristup 10. travnja 2006.]. Dostupno na: <http://www.yushanth.org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/07480a.htm>
 3. Žepić S. Hrvatsko-latinski rječnik za škole. Zagreb: Naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade; 1881.
 4. Belostenec I. *Gazophylacium. Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz;* 1740.
 5. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 3. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ; 1958. Hospital; str. 431.
 6. Barbarić J, urednik. Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1685.-1697., sv. X. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; 2005.
 7. Senc S. Grčko-hrvatski rječnik za škole. Zagreb: Naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade; 1910.
 8. Jetter D. Grundzuge der Hospitalgeschichte. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.
 9. Ulshöfer K. Spital und Krankenpflege im späten Mittelalter. U: *Württembergische Franken. Jahrbuch des Historischen Vereins für Württembergisch Franken* 1978;62:49-68.
 10. Warncke D. *Das Heilige-Geist-Hospital zu Lübeck.* Lübeck; 1922.
 11. Minařík F. Od staroslavenskog vraštva do suvremenog lijeka, Ljubljana; Slovensko farmacevtsko društvo i LEK Ljubljana, 1971.
 12. Leibbrand W. *Heilkunde – Eine Problemgeschichte der Medizin.* Freiburg – München: Karl Alber; 1953.
 13. Ryan JA. Charity and charities. U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003 [pristup 10. travnja 2006.]. Dostupno na: <http://www.yushanth.org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/03592a.htm>
 14. Rudge FM. Hospitalers. U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003 [pristup 10. travnja 2006.]. Dostupno na: <http://www.yushanth.org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/07476a.htm>
 15. Moeller Ch. Hospitalers of St. John of Jerusalem (Knights of Malta). U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003 [pristup 10. travnja 2006.]. Dostupno na: <http://www.yushanth.org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/07477a.htm>
 16. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 3. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ; 1958. Ivanovci (hospitalci); str. 603.
 17. Moeller Ch. Orders of the Holy Ghost. U: The Catholic Encyclopedia. Vol. VII; 1910. Kevin Knight online Copyright 2003. Dostupno na <http://www.yushanth.org.tw/lib/The%20Catholic%20Encyclopedia/cathen/07415a.htm>
 18. Piasek G, Piasek M. Naziv magister u povijesti zdravstva. Arh Hig Rada Toksikol 1999;50:327-30.
 19. Grmek MD. Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru. Liječ Vjesn 1950;72:178-84.
 20. Belicza B. Croatian Gerontology. Croatian Med J 1997;38:277-87.
 21. Buklijaš T, Benyovsky I. Domus Christi in late medieval Dubrovnik: A therapy for the body and soul. Dubrovnik Annals 2004;8:81-107.
 22. Tanodi Z, Wissert A, urednici. Poviestni spomenici slobodnoga i kraljevskog grada Varaždina, svezak II., Gradski zapisnici iz g. 1454.-1464. i 1467.-1469. Varaždin; 1944.
 23. Piasek G. Zdravstvo Varaždina, fotomonografija. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; 2003.
 24. Lentić-Kugli I. Povijesna urbana cjelina grada Varaždina. Zagreb: Društvo povjesničara Hrvatske; 1977.
 25. Wissert A. Bilješke o nekim varaždinskim kućama. Varaždin: Spomenica Varaždinskog muzeja 1925.-1935. 1935;(1):28-55.
 26. Lentić-Kugli I. Varaždin nakon požara 1776. Zagreb: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture; 1973.
 27. Tartalja H. Povijest ljekarništva u Varaždinu. II. savjetovanje, Varaždin 28. IX. – 1. X. 1967. Savez farmacevtskih društava Jugoslavije, Sekcija za bolničku farmacevtsku službu.
 28. Filić K. Franjevci u Varaždinu. Varaždin; 1844.
 29. Cvekan P. Djelovanje franjevaca u Varaždinu. Varaždin: samoizdato; 1978.
 30. Dobronić L. Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1984.
 31. Piasek G. Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća, Posebno izdanje, knjiga 7. Varaždin: HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin; 1996.
 32. Piasek G, Piasek M. Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. Arh Hig Rada Toksikol 2004;55:25-34.
 33. Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo grada Varaždina, kutija CII, spis 76.
 34. Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo grada Varaždina, kutija 55, spis 76.
 35. Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo grada Varaždina, kutija CII, spis 50.
 36. Filić K. Varaždinski gradski suci (načelnici), Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935. br. 1, Varaždin: Muzealno društvo Varaždin; 1935.
 37. Barbarić J, urednik. Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina 1672.-1684., svezak VIII. Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu; 2000.
 38. Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo grada Varaždina, kutija 82, spis 105.
 39. Androić M, Bayer V, Pusić E, Štampar S. Varaždin u XVIII. stoljeću i političko kameralni studij. Zagreb-Varaždin: Sveučilište u Zagrebu i Historijski arhiv Varaždin; 1972.
 40. Kolanović J, Križman M, urednici. Povelja Andrije II. iz 1209. godine. U: Statut grada Varaždina. Varaždin:

- Državni arhiv u Varaždinu; 2001. str. 52-4.
41. Državni arhiv u Varaždinu, Poglavarstvo grada Varaždina, kutija 54, spis 6.
 42. Piasek G. Prilog poznavanju javnozdravstvenih i socijalnih prilika Varaždina u drugoj polovici XVIII. stoljeća. *Liječ vjesn* 1976;98:47-51.
 43. Saunders C. Hospice care. *Am J Med* 1978;65:726-8.
 44. Saunders C. The hospice: its meaning to patients and their physicians. *Hosp Pract (Off Ed)* 1981;16:93-108.
 45. Saunders C. The evolution of palliative care. *J R Soc Med* 2001;94:430-2.
 46. Saunders C. Hospice: a global network. *J R Soc Med* 2002;95:468.
 47. Kukolja K. Hospicijska/palijativna skrb. *Bilten – Varaždinska udruga prijatelja hospicija* 2001;1(1):1-2.
 48. Jušić A, Persoli-Gudelj M. Croatia: development of hospice movement and palliative care. *J Pain Sympt Management* 2002;24:180-2.

Summary

TRADITION OF HOSPICES (XENODOCHIA) IN THE TOWN OF VARAŽDIN, CROATIA

Varaždin has a long tradition of hospices or xenodochia as institutions for accommodation and care of disabled, poor and elderly citizens, and occasional travellers. Preserved documents show that these institutions existed as early as 1454. Even though we do not know which the first xenodochium was in the town, their continuous presence is evidenced from the 15th through to the mid 20th century. A house built as a xenodochium in 1776 is still standing, but now it is a residential building. The last xenodochium was built in 1839, stopped operating in 1965, and was pulled down in 1982. This put an end to an at least five centuries long tradition of hospices in the town. In 2000, global recognition of the need for this kind of social and health care institutions, encouraged a group of Varaždin townspeople, including health care professionals gathered around Varaždinska udruga prijatelja hospicija 1457.-2000. (Varaždin Association of Hospice Friends 1457-2000), to work on establishing a modern hospice/palliative care for seriously or terminally ill and disabled persons and to restore this centuries old tradition.

KEY WORDS: *history of medicine, palliative care, social and health care institutions*

REQUESTS FOR REPRINTS:

Dr. sc. Martina Piasek, dr. med., znanstvena savjetnica
Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada
p. p. 291, HR-10001 Zagreb
E-mail: mpiasek@imi.hr